

ΗΤΟ ΠΡΑΓΜΑΤΙ Ο ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΔΕΙΣΙΔΑΙΜΩΝ ΚΑΙ ΜΥΣΤΙΚΟΠΑΘΗΣ ;

Ὁ Σωκράτης περιγράφεται ὑπὸ μὲν τοῦ Ξενοφῶντος ὡς δεισιδαίμων, ὑπὸ δὲ τοῦ Πλάτωνος ὡς μυστικοπαθής. Αἱ περιγραφαὶ ἐν γένει τοῦ φιλοσόφου ὑπὸ τῶν δύο βιογράφων του παρουσιάζουν πολλὰς διαφορὰς, ὀφειλομένας προδήλως εἰς τὴν διάφορον νοοτροπίαν αὐτῶν. Οὕτω λ.χ. ὁ Πλάτων τονίζει ἰδίως τὰς ἐσχατολογικὰς δοξασίας τοῦ Σωκράτους, ὡς πὰς ἀφορώσας εἰς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τὴν μετὰ θάνατον κρίσιν τῆς δι' ἑαυτὸν ἐπραξεν ἐν ζωῇ καὶ τὰς μελλούσας μετεμψυχώσεις αὐτῆς. Αὗται δὲ συμπίπτουν μὲ τὰς κυκλοφορούσας τότε ὀρφικὰς (ἢ καὶ πυθαγορείους) ἀντιλήψεις. Ὁ Ξενοφῶν ἀντιθέτως ὑπογραμμίζει τὴν πίστιν τοῦ Σωκράτους εἰς τὴν μαντείαν. Ἀμφότεροι πάντως βασιζοῦν τὴν περιγραφὴν των α') εἰς τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸν ἰδιαιτέρον δεσμὸν τὸν ἐνώνοντα τὸν Σωκράτην μετὰ τοῦ Θεοῦ καὶ β') εἰς τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον.

α') Ὁ χρησμὸς τοῦ Ἀπόλλωνος. Τόσον ὁ Πλάτων, ὅσον καὶ ὁ Ξενοφῶν μνημονεύουν τὸν χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν δοθέντα εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ φιλοσόφου Χαιρεφῶντα¹. Ἐν τούτοις τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ παραδίδεται ὑπὸ τῶν δύο βιογράφων μὲ σημαντικὰς διαφορὰς. Ἐνῶ, κατὰ τὸν Πλάτωνα, ὁ Σωκράτης ἀποκαλεῖται ὁ σοφώτατος τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸν Ξενοφῶντα, χαρακτηρίζεται ὡς ὁ ἐλευθεριώτερος, ὁ δικαιότερος καὶ ὁ σωφρονέστερος αὐτῶν. Ἡ παρατηρουμένη διαφορὰ ξενίζει τὸν ἀναγνώστην, ἰδίως μάλιστα ἀν ἀληθεύῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ξενοφῶντος, ὅτι ὁ χρησμὸς ἐδόθη ἐνώπιον πολλῶν παρόντων. Δημιουργεῖ δὲ τοῦτο καὶ ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἱστορικότητα τοῦ χρησμοῦ, αἵτινες ἐνισχύονται ἐκ τῆς σιωπῆς τῶν κωμικοβιογράφων, οἱ ὅποιοι, ἐν τούτοις, εἶχον πλείστας εὐκαιρίας νὰ τὸν ὑπαινιχθοῦν κατὰ τὰς λοιδορίας των ἐναντίον τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Χαιρεφῶντος. Ἴσως προβληθῇ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ὁ χρησμὸς ἐδόθη μετα-

1. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 21a, Ξενοφ. Ἀπολ. Σωκρ. 14.

γενεστέρως και συνεπώς οι κωμωδιογράφοι δεν είχαν λάβει γνώσιν αὐτοῦ. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἀπίθανον, διότι τὰ σκώμματα των ἐκτείνονται εἰς μακρὸν διάστημα. Εἰδικῶς δὲ ὁ Ἀριστοφάνης, μετὰ τὰς Νεφέλας τὸ 423 π.Χ., τὸν διακωμῶδει πάλιν εἰς τὰς Ὀρνίθας τὸ 414 π.Χ. καὶ εἰς τοὺς Βατράχους τὸ 404 π.Χ. Ἐπομένως ἀποδεικνύεται ὅτι ὁ Σωκράτης δέχεται τὰς ἐπιθέσεις τῶν κωμωδιογράφων ἐπὶ μίαν εἰκοσαετιάν μέχρι σχεδὸν τοῦ χρόνου τῆς καταδίκης του.

Σοβαρότερον ὅμως εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἄγνοιαν τοῦ χρησμοῦ εἶχον, ὡς φαίνεται, καὶ οἱ δικάσαντες τὸν Σωκράτην τὸ 399 π.Χ. Διότι ἂν ἐγνώριζον μετὰ βεβαιότητος ὅτι ἦτο πυθόχρηστος, δὲν θὰ ἐτόλμων νὰ τὸν καταδικάσουν εἰς θάνατον ὡς ἀσεβῆ¹. Διὰ τοῦτο, ὅχι μόνον ἡ ὑπαρξίς τοῦ χρησμοῦ, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ἡ ἐπίκλησίς του κατὰ τὴν δίκην προκαλεῖ ἀμφιβολίας. Ἄλλωστε ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος διευτυπώθησαν δισταγμοὶ διὰ τὴν ἱστορικότητά του. Ὁ ἐπικουρικὸς Κωλώτης τὸν ἀποκαλεῖ σοφιστικὸν καὶ φορτικὸν διήγημα². Ὁ Ἡρόδικος δὲν βλέπει διὰ τίνα λόγον ὁ Χαιρεφῶν ἠνώχλησε τὸν θεὸν καὶ καταλήγει: βλάξ γάρ τις ἦν ὁ τοιαῦτ' ἐρωτῶν³. Τὸ κῦρος τοῦ Πλάτωνος συνετέλεσεν ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν νεωτέρων νὰ δεχθοῦν τὴν ἱστορικότητα τοῦ χρησμοῦ⁴. Ἀμφιβάλλομεν ὅμως κατὰ πόσον θὰ τὴν ἐδέχοντο, ἂν ἀντὶ τοῦ Πλάτωνος ὁ χρησμός ἀνεφέρετο ὑπὸ μόνου τοῦ Ξενοφῶντος ἢ ἔστω καὶ τοῦ Λυσίου ἢ τοῦ Ἰσοκράτους.

Τὸ ἀναφερόμενον, ἐξ ἄλλου, ὅτι ὁ χρησμός ἐδόθη εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Σωκράτους Χαιρεφῶντα, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ φιλόσοφος εἶχεν ἤδη ἰδρῶσει τὴν Σχολὴν του, τῆς ὁποίας ἡ φήμη εἶχεν ὑπερβῆ τα ὅρια τῶν Ἀθηνῶν. Συνεπῶς δὲν ἐπρόκειτο περὶ προρρήσεως τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἀπλῶς περὶ διαπιστώσεως ὑφισταμένης καταστάσεως. Παραμένει βεβαίως ἄγνωστος ὁ χρόνος καθ' ὃν ἐδόθη ὁ δῆθεν χρησμός, μᾶλλον ὅμως ὑποτίθεται μεταγενέστερος τῶν Νεφελῶν. Κατὰ τὸν Fergusson καὶ ἄλλους, ὁ χρησμός ὑπῆρξε διὰ τὸν Σωκράτην ἡ αἰτία νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν διδασκαλίαν τῶν Φυσικῶν Ἐπιστημῶν, ὅπως περιεγράφετο εἰς τὰς Νεφέλας, καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν μελέτην τῶν ἠθικῶν προβλημάτων⁵. Ἀλλὰ γεννᾶται ἀμέσως ἡ ἀπορία, διατί τότε ὁ Σωκράτης ἠθέ-

1. Λιβάν. Ἀπολ. Σωκρ. 101.

2. Πλούταρχ. κ. Κωλώτου 17, 1116 F.

3. Ἀθήναιος 5, 60, 218f καὶ 219a.

4. W. Nestle, Sokrat. und Delphi, Griech. Studien, Στουτγάρδη 1948.

5. J. Fergusson, Date of Socrat. Conversion, Eranos 62, 1964, σ. 70.

λησε να ἐλέγξει τὸ ἀληθές τοῦ χρησμοῦ δι' ἑνὸς ἐρωτηματολογίου, τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν ἐν εἴδει σφυγμομετρήσεως Gallup εἰς τοὺς πολιτικούς, τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς χειροτέχνους¹; Πῶς δὲ συμβιβάζεται τοῦτο μὲ τὸ ὅτι δὲν ἐδίστασε κατόπιν νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ τὸν θάνατον διὰ νὰ μὴ τὸν παραβῆ; Δι' ἄλλους τοὺς προαναφερομένους λόγους πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐξέφρασαν ἀμφιβολίας διὰ τὴν ὑπαρξίν του, ὡς οἱ M. Schanz, M. Roelmann, J. Goffcken κ.ά. Ἐξ ἄλλου ὁ J. Heiberg ὑπεστήριξε, ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπεκαλέσθη τὸν χρησμὸν ἐν εἴδει ἀστείου². Κατὰ τὸν K. Joel, τὸ πλεόν ἀξιοπερίεργον εἶναι τὸ ὅτι ὁ χρησμὸς ἐγένετο ποτὲ πιστευτός³. Βεβαίως ἀναφέρεται ὅτι καὶ παλαιότερον εἶχον δοθῆ παρόμοιοι χρησμοὶ εἰς τοὺς Δελφοὺς, ὡς ὁ δοθεὶς εἰς τὸν Ἀνάχαρσιν ἢ τὸν Χίλωνα, ὅτι ὁ σοφώτερος τῶν ἀνθρώπων ἦτο ὁ ἀγρότης Μύσων ἢ εἰς τὸν Γύγην, ὅτι ὁ εὐτυχέστερος ἦτο ὁ χωρικός Ἀγλαός, ἀλλ' εἶναι προφανές ὅτι πρόκειται περὶ μυθευμάτων πρὸς διαφήμισιν τοῦ Μαντείου⁴.

Πλὴν τοῦ χρησμοῦ, ὁ Ξενοφῶν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης εἰς ἀπολεσθέντα διάλογόν του, ἀναφέρουν καὶ μίαν ἐπίσκεψιν τοῦ Σωκράτους εἰς Δελφοὺς⁵. Ἐκεῖ δὲ ὁ φιλόσοφος εἶτε ἀνέγνωσεν, εἶτε ἤκουσεν ὑπὸ μορφήν χρησμοῦ τὸ ρητὸν «γνώθι σαυτόν». Κατὰ τοὺς προαναφερομένους, τὸ γεγονός τοῦτο ὑπῆρξε διὰ τὸν φιλόσοφον τὸ κίνητρον, ὅπως ἀφιερῶθῃ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς Φιλοσοφίας. Τὸ ἀνωτέρω φαίνεται ὡς μία παραλλαγή τοῦ δελφικοῦ χρησμοῦ καὶ πιθανῶς ἀνατρέχει εἰς ἄλλον τινὰ σωκρατικόν. Ἐν τούτοις ὁμοίως ἐρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλάτωνος, κατὰ τὴν ὁποῖαν ὁ φιλόσοφος οὐδέποτε ἀπεμακρύνθη τῶν Ἀθηναίων, πλὴν μιᾶς ἐπισκέψεως εἰς τὰ Ἴσθμια καὶ τῶν στρατειῶν του⁶. Ἐκ τῶν μετέπειτα ἀρχαίων συγγραφέων ὁ Ἀριστοξένος, ἀκολουθῶν πιθανῶς τὸν Ξενοφῶντα ἢ τὸν Ἀριστοτέλην, δέχεται ὡς ἱστορικὴν τὴν εἰς Δελφοὺς ἐπίσκεψιν⁷.

¹ Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ὁ χρησμὸς ἢ ἡ ἐπίσκεψις εἰς Δελφοὺς ἐθεω-

1. H. Drexler, Gedanken über Sokrat. der Platon. Apologie, *Emerita* 29, 1961, σ. 177.

2. J. Heiberg, κατὰ Π. Βιζουκίδην, *Δίκη Σωκράτ.*, Βερολίνον 1918.

3. K. Joel, *Geschichte antik. Philosophie*, Τυβίγγη 1921.

4. Valerius Max., *Mem.* 7, 1, 2, *Διογ. Λαέρτιος* 1, 105.

5. Ξενοφ. Ἀπομνημ. 4, 2, 24, Ἀριστ. π. Φιλοσοφίας fr. 4, 5, Rose, *Arist. pseudopigr.*, Λειψία 1863 (Teubner).

6. Πλάτων, *Φαῖδρ.* 230d, *Κρίτων* 52b.

7. *Διογ. Λαέρτ.* 2, 23, *Πλούταρχ.* κ. *Κωλώτ.* 1118d.

ρήθησαν ὑπὸ τοῦ Σωκράτους (ἢ τῶν ἀπολογητῶν του) ὡς θεόπεμπτος ἐντολή, εἰς τὴν ὁποίαν ὄφειλε νὰ πειθαρχήσῃ¹. Τὸν δεσμὸν του μετὰ τοῦ Ἀπόλλωνος τονίζει ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ «Φαίδωνι», ὅταν παραβάλλῃ τὸν ἑαυτὸν του πρὸς τοὺς ἱεροὺς κύνους τοῦ θεοῦ, ἰσχυριζόμενος μάλιστα ὅτι εἶναι ἐξ ἴσου ἱερὸς καὶ οὐχὶ ὀλιγώτερον μαντικὸς αὐτῶν². Ἐπειδὴ δὲ ἡ στιγμή δὲν ἦτο πρόσφορος πρὸς φιλοπαίγμονα διάθεσιν, διότι τὰ ἀνωτέρω ἐλέγχθησαν ὀλίγον πρὸ τῆς λήψεως τοῦ κωνείου, πρέπει νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Σωκράτης πράγματι ἐθεώρει τὸν ἑαυτὸν του ὡς πυθόχρηστον, ἕπως βραδύτερον ὁ Διογένης ὁ Κυνικὸς καὶ ὁ Ζήνων ὁ Στωϊκὸς³. Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἡ δυνατότης ὀλόκληρος ἡ ὁμίλια τοῦ Σωκράτους ἐν τῷ «Φαίδωνι» νὰ εἶναι ἐπινόησις τοῦ Πλάτωνος.

Ἐν τῷ ἴδιῳ διαλόγῳ ὁ Σωκράτης ἀναφέρει ὅτι ἀπὸ παιδικῆς ἡλικίας ἐβλεπέ δαιμονικὰς μορφάς, αἱ ὁποῖαι τὸν προέτρεπον νὰ καλλιεργῇ τὰς Μούσας⁴. Ὁ φιλόσοφος ἐξέλαβε τὰ ὄραματα ταῦτα ὡς θείαν ἐντολήν ὅπως ἀφιερωθῇ εἰς τὴν Φιλοσοφίαν. Κατὰ τὴν φυλάκισίν του μάλιστα ἠθέλησε νὰ συμμορφωθῇ κατὰ γράμμα πρὸς τὴν θείαν ἐντολήν, δι' ἧς καὶ συνέθεσε παιᾶνα εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἀπέδωκεν ἐμμέτρως Αἰσωπεῖους μύθους. Διεσώζετο μάλιστα καὶ ὁ παιᾶν, ἀλλ' ὁ Διονυσόδωρος τὸν ἐχαρακτήρισεν ὡς ὑποβολιμαῖον⁵. Κατὰ τὸν διάλογον «Κρίτων», ἐνεφανίσθη καθ' ὕπνον εἰς τὸν δέσμιον Σωκράτην ὡραία γυναικεῖα μορφή, ἡ ὁποία προανήγγειλε τὸν θάνατόν του μετὰ τριήμερον δι' ἀπαγγελίας στίχων τῆς Ἰλιάδος⁶. Οὗτοι εἶχον ὄντως λεχθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, ἀλλὰ ὑπὸ τύπον ἀπειλῆς, διότι πρόελεγον τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς Φθίαν μετὰ τριήμερον. Τὸ δράμα τοῦτο ὁ Σωκράτης διηγήθη εἰς τὸν Κρίτωνα ἢ κατ' ἄλλην παραλλαγὴν εἰς τὸν Αἰσχίνην⁷.

β' Τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον. Μεταξὺ τῶν πλέον σκοτεινῶν καὶ πολυσυζητήτων προβλημάτων ἐν τῷ βίῳ τοῦ Σωκράτους εἶναι τὸ σωκρατικὸν δαιμόνιον. Ὁ κύριος δὲ λόγος εἶναι ὅτι ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος τοῦτο ἐσχετίσθη μετὰ τῶν καινῶν

1. Πλάτων, Ἀπολ. Σωκρ. 330.

2. Πλάτων, Φαιδ. 85ab.

3. Ἰουλιανός, κ. Κυνικ. 6, 199b, Διογ. Λαέρτ. 6, 20 καὶ 7, 2.

4. Πλάτων, Φαιδ. 60e.

5. Διογ. Λαέρτ. 2, 42.

6. Πλάτων, Κρίτων 44ab, Ὁμήρ. Ἰλιάς 9, 363.

7. Ἰσομενεύς, FHG 3b, 338, 17, Jakoby, Leyden 1955, Διογ. Λαέρτ. 2, 60.